

Molnár Attila Károly¹

Eötvös József államtudománya

Az ötvenes évek, a szabadságharc leverése miatti keserűség és a cselekvési lehetőségek hiánya a magyar szellemtörténet sok fontos művét eredményezte. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméi* [a továbbiakban az *Uralkodó eszmék* – a szerk.] mellett ekkor születtek Kemény Zsigmond: *Forradalom után* (1850) és *Még egy szó a forradalom után* (1851), Széchenyi István: *Ein Blick* (1859) és Madách Imre: *Az ember tragédiája* (1862) című munkái. Ekkor jelent meg Eötvös műve két részletben, németül és magyarul.

Eötvös könyvének műfaja, a politika-társadalmi értekezés nem volt ismeretlen a magyar közönség számára, Európai nyugati felében pedig már régóta virágzott. Eötvös műve azonban kitűnt a kortárs magyar írások közül terjedelme, módszeres alaposága és tájékozottsága miatt. Eötvös láthatóan jól ismerte a kortárs francia és német szerzőket, ezeket használta és hatottak is rá. Azonban, Eötvös megmaradt szépírónak és politikusnak, és nem lett iskolaalapító. A későbbi magyar politikai gondolkodásban politikai és irodalmi elismertsége ellenére alig volt hatása.² Ezt talán magyarázza elmélet és doktriner (ideológia) ellenessége is. Ugyanakkor az is igaz, hogy Eötvöst sem lehet a magyar államtudományból megérteni, sokkal inkább a német és a francia forrásaiból. Az erősen szociologizáló érvelése sokkal inkább megérthető Balzacból³ vagy Guizot-ból és von Steinből.⁴ Guizot⁵ és Tocqueville uralja az első kötetet, von Stein⁶ inkább a másodikat.

A 20. század olvasójának ez nem annyira feltűnő, mivel Locke, Rousseau és főleg Marx nyomán elterjedt a politikai – és lényegében bármilyen – jelenségek olyan szociologizáló felfogása, amely az anyagi érdekeket és a vagyonosok-vagyontalanok közti harcot hangsúlyozza, mint ami a legfontosabb (politikai) problémáink megértésének a kulcsa.⁷ Azonban Eötvös nem csupán azt fogadta el ebből a magyarázatból Guizot nyomán, hogy a politika a tulajdonosok harca tulajdonnélküliekkel, hanem azt is átvette Rousseau *Második értekezéséből*, hogy ez szükségképpen a szabadság hanyatlásához vezet.⁸

I. Az „államtudomány” megteremtésének kísérlete

Eötvös József, mint oly sokan a 18. század óta, a magyar nyelvű társadalomtudomány, azon belül az államtudomány megteremtésére tett kísérletet. A megteremtendő államtudomány célja nagyon is praktikus volt: a kontinensen, elsősorban Franciaországban látható társadalmi feszültségek viharában megtalálni az eszközöket az „angol” siker követésére. Hogyan lehet a

¹ Habilitált egyetemi docens, intézetvezető, NKE Molnár Tamás Kutatóintézet.

² Lásd erre a hasonlóan elismert, de nem túlságosan hatásos Concha Győző életművét és ebből különösen a Bárány Eötvös József állambölcsélete és a külföldi kritika című munkáját. (Budapest, Athenaeum, 1908, 75. o.)

³ „Vajon szabad államokban a politikai befolyás egyenlősége lehetséges-e anélkül, hogy a birtok és a társadalmi viszonyok tényleges egyenlőségéig kellene menni?” Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Magyar Helikon, Budapest, 1981, I. kötet 86. o. [A továbbiakban, amennyiben erre a műre történik utalás, csak a kötetet és a vonatkozó oldalszámot jelezzük – a szerk.]

⁴ I. 37., 39. és II.7., 75. és 87. oldalak.

⁵ I. 266. o.

⁶ II. 45. o.

⁷ I. 272. o.

⁸ I. 404-5. oldalak.

soknemzetiségű országot egyben tartva gazdaságilag és katonailag sikeres, politikailag stabil országot alkotni az arisztokrácia vezetésével?⁹ A cél elérésében Eötvös szerint az államtudomány segíthet. Az államtudománya nem teoretikus, és még kevésbé ideologikus, hanem az Arisztotelész-Machiavelli-Hobbes-Montesquieu hagyományt követve gyakorlati volt. Emiatt, nem törekszik valamilyen társadalom- vagy politikaelméletet megfogalmazni: „ne bíbelődjünk tisztán elméleti tanokkal” – írta az *Uralkodó eszmék* elején.¹⁰ Sőt, a kívánatos államtudomány nem politikai mozgalmak támogatója, igazoló ideológiája.¹¹

Eötvös leírásában úgy tűnik, a sikeres államtudós, sokkal inkább a retorikai-kazuista hagyomány világ- és cselekvésfelfogását követi, mint a természettudományok terén oly sikeres tudományost. Az *Uralkodó eszmékben* implikált államtudomány felfogás szemben áll a korszellemnek tett engedménnyel. Eötvös a pozitivizmus felfelé ívelő szakaszában írta az *Uralkodó eszméket*. A pozitivizmus igazán a '60-70-es években – Auguste Comte halála után, akinek nem volt könnyű természete – jutott uralomra a francia és a brit tudományosságban. Ennek ellenére ismerhette volna Eötvös J. S. Mill: *A System of Logic*-jét (1843), de a szövegben ez nem mutatható ki, és Saint-Simon kapcsán is csak az utópikus elképzeléseinek ismerete derül ki az *Uralkodó eszmékből*.

Eötvös a korszellemnek megfelelően az államtudomány tudomány volta leírásával igazolja, hogy amit művel, az „tudomány”. Ennek két ismertetőjegye szerinte az, hogy tapasztalaton¹² és indukción alapul.¹³ Azonban bármennyire is hasonlatos ez a tudományfelfogás a pozitivistához, ezek egyrészt Bacon óta a tudomány ismérvei. Másrészt, Eötvös esetében szó sincs róla, hogy remélné, hogy elérhető a biztos (pozitív) tudás, amely révén biztos előjelzések, a cselekvések következményeinek biztos előrelátása, a tervezés lehetséges, és amely tudás révén a társadalom újjáépíthető. A pozitivista gnózisnak – „a tudás hatalom” – a nyoma sincs a művében. És annak sincs nyoma, hogy az államtudománya révén egy végső, tökéletes, feszültség- és változásmentes társadalmat hozna létre.

Az *Uralkodó eszmékben* leírt tudás nem bizonyos (nem pozitív)¹⁴, mint a természettudományos tudás, és mindig feltételezi az alkalmazóját, akinek esendő volta ellenére is döntenie kell folytonosan. Ugyanis a pozitivizmus döntést nem igénylő törvényeket igyekszik megfogalmazni, amelyek mintaképe a gravitáció törvénye. Itt nem a „gravitáció” és Newton okkult volta az érdekes, hanem a törvény „ha... akkor” megfogalmazásából eredő biztos előrejelzés lehetősége. Ilyen vagy ehhez hasonló törvények keresése, leírása nem az *Uralkodó eszmék* célja. Sőt, a könyv alap gondolata – az embereket mozgató egymással harcoló eszmék léte – ellentmond bármiféle államtudományi vagy társadalmi törvény létezésének. Az államtudomány nem pozitivista (nomotetikus), mivel a *conditio humana* ellentmondásokat tartalmaz, így értelmetlen törvényeket keresni benne.

A tapasztalat a tudományosság alapfeltételeként nem feltétlenül Comte pozitivizmusára utal, mivel ezeket Francis Bacon óta a tudományosság elemeinek tekintették. Az bizonyos, hogy Eötvös a korszellemnek megfelelően a módszertanban vélte meglelni azt, ami a tudományt, a *scientiat*, az egyéb tudásoktól, az *opiniótól* elválasztja. Azonban a tapasztalat a

⁹ I. 120.

¹⁰ I. 81.

¹¹ „Nem volt talán még soha politikai mozgalom, melyre a bölcséletnek és államtudományoknak nagyobb befolyása lett volna. A forradalom ugyanazon elvekért küzdött, melyeket tudomány felállított, megsemmisítette mindazt, a miben a század bölcsői előbb az emberi nem szenvedéseinek forrásait keresték, létesítette, a mit a politikusok a közboldogságra szükségesnek tartottak, s mit alkottál? – Kényuralmat egy vagy más formában, a szabadság vagy az egyenlőség nevében, de kényuralmat mindig és mindenütt... a caesarismus és a jogtalan demokratia... már többször váltották egymást.” Eötvös József: A francia forradalom okai. In Uő.: Tanulmányok. Révai Testvérek, Budapest, 1902, 159. o.

¹² I. 67. és II. 448., 461. oldalak.

¹³ II. 451. o.

¹⁴ I. 66. o.

korban nem csak a kísérletezést jelentette, és távol állt a 20. század empirikus társadalomtudományainak erősen matematizált módszereitől. A tapasztalat ekkor elsősorban a megfigyelést jelentette. A társadalomtudományi megfigyelés pedig a kortárs jelenségek mellett a történelmi jelenségek, események „megfigyelésére” is vonatkozott. A történelmet ugyanis emberi helyzetek, cselekvések és következmények végtelen példatárának tekintették.¹⁵

Ráadásul az államtudomány ilyen felfogása nagyon is illeszkedett a magyar politikai gondolkodás hagyományába, amelyre nem jellemző az elméletalkotás, sem az elméleti viták, hanem történetek elmondásával zajlik: a magyar politikai hagyományban az álláspontokat elsősorban a történelem ilyen vagy olyan elmondásai jellemzik, az érvelések történetiek, a múlt valamilyen elmesélésén alapulnak.

A történelmi példákra – a helyzetek értelmezésére és az azokra adott válaszok és következményeik elemzésére – alapozó államtudomány célja nem az eszközválasztás, nem is a célkijelölés,¹⁶ és nem is az előrejelzés, hanem a megértés. Pontosabban az, hogy megtanítsa a politika művelőit a politikai helyzetek megértésére. Eötvösre az *Uralkodó eszmék* megírása során a kortárs francia politikai események hatottak: korunk problémáit miért nem tudták megoldani a franciák,¹⁷ és miért tudták az angolok? Miért élnek az előbbieket forrongásban már fél évszázada, és miért élnek nyugalomban az utóbbiak? Miért hanyatlik a 18. század európai nagyhatalma, és miért virágozik Anglia? Ott ugyanis az arisztokrácia meg tudta őrizni a politikai vezető szerepét, az ország politikai stabilitása messze felülmúlta a kontinens országaiban megtapasztalhatót, gazdasági és katonai nagyhatalommá, soknyelvű és sokvallású birodalomná tudtak válni, szemben a francia tapasztalattal, ahol az „árként rohanó demokrácia pusztításai”, (egyenlőség¹⁸) igénye folytonos válságokat gerjesztett. Mivel az egalitarizmusban látta Eötvös a francia bajok okát, számára az abszolút ellenpont Rousseau *Társadalmi szerződése* és az abból kialakult szocialista mozgalom. Az *Uralkodó eszmék* visszatérő kritikájának céltáblája Rousseau *Társadalmi szerződés* című írása és a „francia forradalom elvei”. A „létező bajok s azon forradalmi hajlam, mely korunkat jellemzi és a mely a kényuralom útját készíti elő, éppen azon elvek megvalósításából erednek, a melyeket a francia forradalom felállított.”¹⁹

Van-e politikai bölcsék köve, amit a filozófusok, majd a pozitivisták, szocialisták és más tudományhívők kerestek? Eötvös szerint nincs. És ez az ideológiák virágzása idején nem volt egyértelmű válasz.

Menczer Béla Eötvöst Montesquieu-höz hasonlította, és a kifejtés módja és a szemlélete valóban nem áll távol a francia mestertől. Eötvös könyve mint a klasszikus szövegek általában egy sűrű leírás: sok plauzibilis olvasata lehetséges, nem egyértelmű, és minden nemzedék újra olvashatja és értelmezheti.²⁰

Az angomániájukban is hasonlítanak, azonban van egy fontos különbség: Eötvös szerint nincs politikai bölcsék köve. Talán ezért sem lett iskolaalapító. A hatalmi ágak elválasztása, amit Montesquieu tévesen Angliában látni vélt, biztosan nem az, ahogyan az emberi jogok vagy a „fékek és ellensúlyok” sem azok. Nincs intézményes megoldás, ugyanis a politika folytonosan mérlegelő döntéseket igényel. Eötvös nagyon távol állt Heine-től.²¹

A világ és az élet túlságosan töredékes!
A német professzorhoz akarok menni

¹⁵ I. 52. o.

¹⁶ I. 29. és 45. oldalak.

¹⁷ I. 31. o.

¹⁸ I. 279. o.

¹⁹ A francia forradalom okai. 160. o.

²⁰ Gilbert Ryle: A szellem fogalma. Gondolat, Budapest, 1974. 496. o.

²¹ Eötvös idézi Heinét. Eötvös József: Kiseb politikai czikkek. Révai Testvérek, Budapest, 1906, 161. o.

Ki tudja, hogyan kell összerakni az életet
 És racionális rendszert csinál belőle
 A kalapjával és a pongyola töredékeivel
 Betömi a világ felépítésében rejlő hézagokat²²

Az államtudománya nem-szcientista tudomány, szemben a 18. századtól terjedő szcientista (*doctrinaire*) politika eszményével. „Szokássá vált egy idő óta, — s mi nem hiszünk, hogy a történet-tudományok e szokás által sokat nyertek volna — az emberi nemnek egyes korokbani kifejlődését geometrikus problémákként egyes egyszerű tételekre visszavezetni, melyek által azután minden egyes tünemény jól vagy rosszul megmagyarázhatók.”²³ Eötvös szerint korábban főleg a franciákra volt jellemző a doktriner, deduktív politika. Részben ez a bajaik forrása. „E nemzet, melynek, úgy látszik, minden dolgok egyszerűsítése természetes hajlamaihoz tartozik, a történettudományokban is nem szívesen tűri azon változékonyságot, melyet az emberi nem kifejlődése élőkbe tüntet, s tudósai minden korban felkeresve az alapeszmét, melyből egyes tünemények megmagyarázhatók, benne azon kulcsot hirdetik feltalálnak, mely előtt a múltnak minden titkai megnyílnak. A németek, kik semmiben, mi felett mélyen elmélkedhetni, nem szoktak hátra maradni, metaphysikus lelkesedéssel követték ugyanezen irányt.”²⁴

Eötvös nem csupán nem volt pozitívista, nem fogadta el a politika tudományra alapozhatóságát (a szcientizmust), hanem szemben is állt vele. Az államtudomány nem ad hatalmat, szemben a modernnek baconi reményével, és azért nem, mivel nincs ismétlődés. (Ez viszont megkérdőjelezi Eötvösnek az indukcióra mint a tudományos módszer elemére vonatkozó programját, amelyek lehetővé tennék a politikai vagy társadalmi előrelátást, a következmények, mások cselekedeteinek előrelátását.) Az „államtudománynak nem feladata a jövővel foglalkozni”.²⁵ Az államtudomány ezzel eltér a természettudományoktól, ugyanis a természetben nincs ellentmondás, sem csoda, ha mégis ilyet tapasztalunk, annak oka a tudáshiányunk. Megfelelő tudással a természeti valóság résmentesen kiismerhető. De nem így a politikai valóság, amire az államtudomány irányul. Kérdéses, hogy vannak-e felismerhető törvényei az emberi viszonyoknak. Az „emberi ész nem határozhatja meg előre azon képleteket, melyek a jelen polgárisodás romjai felett egykor emelkedendek”.²⁶

Szemben J. S. Mill deduktív gondolkodásával, amely „*one simple principle*”-t megnevez és abból igyekszik megoldani az emberi viszonyok problémáját, a politikai cselekvőnek sok elvnek kell egyszerre megfelelnie: „sem az állam hatalmát, sem az egyesek szabadságát, sem a haladást nem kockáztatjuk”.²⁷

A pozitívista tudomány másik nagy korlátja a szabad akarat, ami miatt „bizonytalan a közeljövő”.²⁸ Az államtudomány²⁹ törvényeket, keres, de Eötvös gyakorlatában a paradoxonok, dilemmák, ellentmondások, leírása, megbékítés velük és felkészülés rájuk.³⁰ Önbecsapás azt

²² H. Heine, Die Heimkehr LVIII.
 Zu fragmentarisch ist Welt und Leben!
 Ich will mich zum deutschen Professor begeben,
 Dér weiss das Leben zusammen zu setzen,
 Und er macht ein verständlich System daraus,
 Mit seinem Mützen und Schlafrockfetzen
 Stopft er die Liicken des Weltenbaus

²³ Kisebbs politikai cikkek. 161. o.

²⁴ Uo.

²⁵ II. 523. o.

²⁶ I. 267. o.

²⁷ II. 577. o.

²⁸ II. 450. o.

²⁹ II. 451. o.

³⁰ I. 52. o.

hinni, hogy „a jelenkor szenvedésein csak összes társadalmi viszonyaink átalakítása segíthet”.³¹ Mivel az eszközválasztás az államtudomány szerint is bizonytalan, a valóság uralása, ellenőrzése mindig csak korlátozott. „A társadalom magától áll elő, nem lehet alkotni tetszésünk szerint: szintoly kevéssé lehet megsemmisítését dekretálni, mint bizonyos tervek szerint újraalakítani. Ezenfelül nem lehet az állam érintett alapelvét, mely szerint az egyén teljesen alá van vetve a közakaratnak, a társadalomra átvinni, anélkül, hogy minden további fejlődés, az ember emez első szükségének kielégítése, lehetlenné ne váljék.”³²

Mivel Eötvös szerint nincs politikai bölcsök köve, szabálygyűjtemény, sőt, a társadalmat nem lehet alakítani, az államot és intézményeit is csak lassan, ezért értelmetlen a doktriner politika (ideológiák átvétele, modellek utánzása). Szabadelvű, de semmiképpen sem ideologikus. „Az emberiséget csak egy új eszme, vagy egy új igazság mentheti meg jelen szerencsétlen helyzetéből, — ezt halljuk sokszor, s ez általános meggyőződésből kiindulva, nem hiányzanak, kik ezen új igazság kereséséhez fognak, vagy minden tanban, mely, mint a kommunizmus vagy a socializmus... Az emberiség bajain soha új eszme nem segített még.”³³

Minden szerzőnél felmerül az inkoherenca problémája. Ez azonban rögtön felveti, azt a dilemmát, hogy az ellentmondások a szerzői gondolkodás hibáiból erednek, vagy a tárgyában vannak ellentmondások.

II. Ellentmondások az érvelésben

Eötvös kétségtelenül legfontosabb fogalma a „szabadság”. De hányféle van? Az *Uralkodó eszmékben* rendre visszatérő a szabadságvágy említése, ami az állam működésének meghatározó és megszüntethetetlen feltétele. Ez lényegében az ágostoni vagy kalliklészi uralomvágy,³⁴ ambíció: „a szabadságra és az uralkodásra törekvés csak különböző fokai ugyanazon emberi hajlamoknak. Aki saját erőinek önálló gyakorlását biztosítva látja, az mások erőit törekszik magának alávetni, s így mindnyájuk szabadság utáni küzdelméből szükségképp egyesek uralkodásvágya s végre maga ezen uralkodás keletkezett.”³⁵ A szabadságvágy lényegében uralomvágy (*libido dominandi*): „a szabadság neve alatt a hatalombani részeltetésért folyt a harc.”³⁶ A „szabadság- vagy uralkodási vágy mindnyájunkkal velünk született”.³⁷ A szabadság hatalom.

A teljes szabadság ebben az értelemben mások teljes uralását jelentené, de ez csak egy-két zsarnoknak adatik meg: „a föltétlen szabadság és a korlátlan uralom fogalma lényegében egy.”³⁸ A többségünk szabadsága ebben az értelemben korlátozott, de ez az a szabadságvágy, ami mindig konfliktusok okozója egyének, és egyén és az állam között.

³¹ I. 267. o.

³² II. 124. o.

„Az újabb kor megtanítá a népeket, hogy amit századok szültek, sohasem semmisítheti meg pillanat alatt még milliók akarata sem. Ne látnák be tisztán mások is, hogy az állam nem egyes ember terve szerint alkotott épület, hanem századokon át nőtt organizmus? Nem a szimmetria, nem az ágak egyensúlya tartja fönn a fát; minden levél, mely az ágakon rendetlenül látszik függeni, életerőt szí a légből, s szerteágazó gyökerének minden rostja megannyi kötelék, mely állásában fönntartja. Ha szabályosan meg akarják metszeni a fa koronáját, elvonják tőle az életerőt; ha megfosztják szerteágazó gyökerétől, nem fog a zivatarnak ellenállhatni: ne látnák-e be végre, hogy egészen hasonló eredményei lesznek, ha az állam organizmusával bánnak így?” II. 348. o.

³³ Eötvös József: *Gondolatok. Révai Testvérek*, Budapest, 1903, 184. o.

³⁴ Az állam célja a biztonság, ugyanis az emberek egymásra veszélyesek a szabadság- és uralomvágyuk miatt. A kettő ugyanis egy. Ezen a ponton, a realista emberkép és a rend problémájából kiindulva Eötvös érvelése hobbésianus. II. 104-5., 196., 211., 328. és 559. oldalak.

³⁵ I. 189. o.

³⁶ I. 285. valamint II. 296. és 298. o.

³⁷ II. 367. o.

³⁸ II. 303. o.

A „szabadság” másik jelentése szerint az *liberum arbitrium*, amit szabad akaratnak,³⁹ szabad választásnak fordítanak. Ebben az értelemben, a „szabad döntés” értelmében, a szabadság felszámolhatatlan. És ez az a szabadság, amely miatt az emberek cselekedetei megjósolhatatlanok, és nem lehetséges tudományon alapuló értelmes politika.

Harmadrészt, az antik szabadságfogalom alatt a republikánust értette Eötvös. Ez a fogalom a *res publica*-hoz (közállomány) kötődik. Ez lényegében az antik és Rousseau-i-kanti republikánus felfogás: a szabadság a részvétel a közös törvényalkotásban, azaz közvetve önszabályozás: az egyén olyan törvényeknek engedelmeskedik, amiket maga alkotott meg.⁴⁰ De az *Uralkodó eszmék* szerint ez nem szabadság,⁴¹ sőt ez a felfogás vezet a népfőlség elvéhez, amit kora leginkább a szabadságra veszélyes, az állam hatalmát kiterjesztő elvének tekintett.⁴² A polgári szabadság – a politikai szabadság⁴³ – a törvény előtti egyenlőséget jelenti⁴⁴ és az állam korlátozott voltát.⁴⁵

Végül a „szabadság” az *Uralkodó eszmék* egészén végighúzó jelentése a verseny. A verseny utal az először említett ambícióra, a kitűnni akarásra, de a verseny nem feltétlenül a hatalomért zajlik, hanem bármiért.

³⁹ II. 450. o.

⁴⁰ I. 73. o.

⁴¹ „A szabadság ezen felfogása, mint igen természetes, meg nem egyezhetik a külföldön divatozóval; hazánk a szabadságot a közigazgatásban való személyes részvétben, a külföld a személy- s vagyonbeli bátorságban találja, s azért — ellenünk megjegyzése szerint — nincs mit csudálkozni azon, hogy vannak nálunk is férfiak, kik közéletünk alapelvét a szabadsággal, — mi náluk nem egyéb, mint tökéletes személy- és vagyonbátorság, — összeegyeztethetőnek nem tartják.” Kisebb politikai cikkek. 157-8. o.

⁴² „Ha a szabadság a népfőlség eszméjének foganatosításában áll, s ha az egyenlőséget abban keressük, hogy mindnyájan egyenlő részt vegyenek az államhatalomban, akkor először: az államhatalom körét egyre tágabbra kell terjesztenünk, nemcsak azért, mert minden hatalomnak természetében rejlik egyre tovább terjeszkedni; hanem azért is, mert ez esetben a hatalom embereinek természetes hajlama szükségképpen még azok által is támogatatik, kik annak határt szabhatnának és más viszonyok között szabnának is valósággal – ti. maga a nép által. Hiszen minél továbbra terjed az állam hatalma, annál nagyobb a népszabadság; a polgári életnek minél több viszonya vonatik az állam körébe, annál nagyobbá válik a kör, melyben minden egye, mint a népfőlség részese, hatalmát gyakorolhatja; másodsor; minél tágabbra terjesztetik az államhatalom köre, annál szűkebbre fognak szorítottatni az egyéni szabadság határai, nemcsak azon oknál fogva, mivel, ha az állam számára fenntartott dolgok köre szélesbül, az egyén szabad működésre szükségképpen szűkebb tért talál: hanem azért is, mert oly állam, mely valamennyi ügy tetemes részét magának lefoglalá, s ezáltal polgárainak munkásságát megcsökkenté és irányukban mintegy a gondviselés szerepét vállalta magára, magát nemcsak minden komoly megtámadás, hanem munkásságának még pillanatnyi akadályozása ellen is biztosítani köteles, ami csak úgy lehetséges, ha az egyesnek szabadságát tetemesen korlátolja.” I. 84. o.

„Azon elvek szerint, melyek az államról jelenleg állítatnak fel, az egyéni szabadság fogalma a nép felségében olvadván fel, természetes, miként az egyenlőség csak abban kereshető, hogy minden polgár egyaránt részeltessék azon korlátlan hatalomban, mely az egészre illeti. Nem annyira a hozott törvényeknek mindenkire egyenlő alkalmazása, mint inkább egyenlő részeltetés a törvényhozásban; ebben kerestetik az egyenlőség. A törekvés nem mindenkinek egyenlő egyéni szabadsága felé, hanem arra van irányozva, hogy mindnyájan egyenlően és tökéletesen a többség korlátlan hatalmának vettessenek alája.” I. 84. o.

⁴³ „Vannak politikai állapotok, melyek csak erőszakosan változhatnak meg, de a szabadságot megállapítani csak rend által lehet. — Hisz végre a rend és szabadság ugyan azonosak, mert a hol bizonyos viszonyok megváltoztatása senkinek hatalmában nem áll, ott a viszonyokhoz alkalmazkodva mindenki szabadon és biztonságga élhet tehetségeivel.” Gondolatok. 186. o.

„A szabadság abban áll, hogy mindenki saját hajlamait és meggyőződéseit kövesse, s a mennyiben mások jogait nem sérti, tevékenységében ne akadályoztassák, természetes, hogy a nézetek különfélesége és azon tevékenységi vágy következtében a szabadság mindig, ha nem is ellentétet, legalább zavart idéz elé. E zavart elkerülni a szabadság megsemmisítése nélkül csak úgy lehet, ha a tevékenységnek külön minden egyes irányait szintén szervezzük, s a társadalmi viszonyokat úgy rendezzük el, hogy az egyesek tevékenysége minden irányban, nem ugyan az állam, de azon kisebb társasági viszonyok által, melyekben az egyes áll, szabályozva legyen.” Gondolatok. 186-7. o.

⁴⁴ I. 74. o.

⁴⁵ II. 326. o.

A „szabadság” fogalmának sokrétősége nem Eötvös sajátossága. Ezek a jelentések az európai kultúra termékei, amiket Eötvös használt, anélkül, hogy törekedett volna ezek viszonyát egymással elrendezni. Eötvöst nem izgatja a mai politikai gondolkodó problémája, hogy lehet-e igazolni a szabadság elsőbbségét az egyenlőséggel szemben. Ugyanis az emberi szabadság adottság. Az államtudományi kérdés csak az: „Hogyan lehet az államot az egyéni szabadság elve alapján felépíteni?”⁴⁶ Erről szól az *Uralkodó eszmék* III. Könyve.

Eötvös következő bizonytalansága az emberi természetre vonatkozik. Az nem volt kérdés a számára, hogy „az emberi természet változhatatlan”.⁴⁷ Azt azonban nem tudta eldönteni, hogy az emberi természetre inkább a realista vagy ágostoni-hobbesi⁴⁸ emberkép – *libido dominandi* – a jellemző vagy inkább az eszmék⁴⁹ mozgatják az embert.

A Guizot-féle osztályérdekeket hangsúlyozó és a von Stein-féle eszméket megtestesítő csoportkonfliktusok két eltérő emberképet feltételeztek, és ez az ellentmondás végighúzódik az *Uralkodó eszmékben*. Eötvös bizonytalansága, hogy a cselekvést magyarázza-e az osztályérdek vagy az eszmékből erednek inkább a cselekvések, esetleg egyéb „realista” motívumokból, mint a hiúság, uralomvágy?⁵⁰ Az *Uralkodó eszmék* fő állítása szerint az eszméknek van elsődleges szerepük az emberi cselekvésben, azonban számtalan helyen ezt tagadja. Ha az embert az eszmék irányítják, akkor miért szükséges korlátozni őket?

Hasonlóan ambivalens abban a kérdésben is, hogy vannak-e velünk született eszmék, *ideata innata*,⁵¹ a lelkiismeret, amit a keresztény emberkép⁵² hangsúlyoz, és a „szellem mozgatja az anyagot”,⁵³ vagy inkább az érdekeit követi az ember. Az érdek nem szűken az anyagi (osztály) érdeket jelentette számára, de a társadalmi pozícióhoz kapcsolódik, szemben a velünk született eszmékkal.

Eötvös következő ellentmondása a polgárosodás (civilizáció) fogalmához kapcsolódik. Egyrészt beszél polgárosodásról, másrészt historicista módon arról, hogy volt az ókori, antik, majd keresztény civilizáció és most alakul ki valami új. Ez utóbbi alapján nem mondhatná, hogy régóta tart a polgárosodás (civilizálódás) folyamata. A kor konfliktusai az új születéséből erednek, de az új a keresztény civilizáció eszméiből épül, bár valami más lesz. Az új kor egymással harcban álló eszméi, ezekről szól az *Uralkodó eszmék*, eltérnek a két korábbi civilizáció eszméitől. Az ókorban más eszmék voltak, mint ma,⁵⁴ de akkor érvényesek-e az ókori és középkori tapasztalatok a jelen államtudománya számára?⁵⁵ Lehet-e tanulni a középkori és ókori tapasztalatokból, ha azok teljesen eltérő civilizációk voltak? Ez a historicizmus aláássa az államtudományt megalapozó állítást, miszerint a történelem tapasztalatait kell megfigyelni és arra építeni az államtudományt.

III. Ellentmondások a tárgyban

A kor tapasztalata, és Guizot illetve von Stein hatása alapján Eötvös számára kétségtelen volt, hogy a társasa világ tele van ellentmondásokkal. Ezek az ellentmondások részben a most kialakuló civilizáció részei, részben mindegyikben megvoltak. Mivel a minden elvnek

⁴⁶ II. 125. o.

⁴⁷ Gondolatok. 168. o. és I. 53. és 93. oldalak.

⁴⁸ „Ezen emberek személyes hiúság, uralkodásvágy és gyávaság által tereltettek a lázadás zászlaja alá... vajon nem fog-e a jövőben is a személyes hiúság és az uralkodásvágy befolyással lenni az emberek eljárására?” I. 277.

⁴⁹ I. 29. o.

⁵⁰ I. 277. o.

⁵¹ Gondolatok. 175. o.

⁵² Az ember törekszik „ama nemes elvek után, mikre a fogékonyságot isten oltotta az emberi szívbe”. II. 83. o.

⁵³ II. 525. o.

⁵⁴ I. 419. o.

⁵⁵ Gondolatok. 162. o.

megfelelni akaró állam terjeszkedik – kudarca és a vele szembeni elégedetlenség szükségszerű,⁵⁶ ezért a cél a versengő és ellentétes elvek és érdekek részleges kielégítése és korlátozása, ami újabb elégedetlenségek forrása lesz. Nincs középút, nincs *decorum*, sem *ars* (sem Arisztotelész, sem a sztoikusok, sem Machiavelli), sem egyensúly, sem harmónia vagy szintézis. A központosítás talán az egyetlen, ahol elképzelhető a középút.⁵⁷

Egyrészt, a 19. század három uralkodó eszméje konfliktusban áll egymással,⁵⁸ ami sok gond és baj forrása, de ebből ered a haladás. Bármelyikük megvalósítása a civilizáció lerombolását, barbárságot eredményezne,⁵⁹ de ezeket az elveket nem lehet megvalósítani az államban:⁶⁰ „mindenikük létesítése egyszerismind a jelen államot sarkából kiforgatná... ha lehetséges volna ezen fogalmakat divatos értelmükben keresztülvinni, az emberiség nem fogná megnyugvást találni”.⁶¹

A második felszámolhatatlan ellentmondás a forrongás és a nyugalom, rend ellentéte. A haladás forrása az eszmék ellentéte, harca, az egyensúlytalanság. A haladás másik forrása az egyéni szabadság és a különféle egyéni törekvések. A harmadik forrása az érintkezés másokkal.

Eötvösnél is megtalálható a liberális toposz, miszerint a haladás – és a konfliktusok – másik forrása az érintkezés másokkal⁶², az eltérő egyének találkozása,⁶³ azonban a szoros központosítás elszigetel egymástól.⁶⁴ Mivel a szoros központosítás elszigeteli az egyéneket egymástól, az eltérő egyének nem tudnak érintkezni és konfliktusaik sem lesznek. Így a zsarnokság vagy a demokrácia egyaránt a haladás ellensége, hiszen elszigeteli egymástól az egyéneket.

A következő ellentmondás az állam⁶⁵ – rendet ugyanis csak az állam tud alkotni és fenntartani – és az egyéni szabadság⁶⁶ feloldhatatlan ellentéte: bár az egyéni szabadság államhatalmat kíván, de az erős állam gyengíti az egyént. Az egyénnek viszont „térre van szüksége”, ahonnan „minden mást, magát az államot is kirekeszti”.⁶⁷ Korlátlan egyéni szabadság mellett az állam nem állhat fönn,⁶⁸ de a szabadság igényli államot, bármennyire küzd a korlátai ellen. A korlátlan állam természetesen ellentétes a szabadsággal: „az egyéni szabadság élvezésének egyenlősége erős államhatalom fönnállását kívánja ugyan, de míg az állam merőben korlátlan hatalmát mindenre kiterjeszti, s minden egyes elszigetelten és gyámoltalanul áll az állammal szemben, azaz valamíg az állam mostani intézményei fönnállnak, el nem érhető: önként következik, hogy az államhatalom tetemes korlátozását – nem hatalmát, hanem azon kört illetőleg, melyre hatalma kiterjed –, míg korunk uralkodó eszméi nem változnak, az egyetlen útnak és módnak kell tartanunk, amelyen legyőzhetlen akadályok nem gátolják a haladást.”⁶⁹ A mai állam azért veszélyes az egyéni szabadságra. Azonban – írta Eötvös Burke-i módon – ezt az állami túlhatalmat olyan mozgalom építi ki, „mely a szabadság nevében kezdetett”, de „egyes fejedelmek korlátlan uralmához fog

⁵⁶ II. 118. o.

⁵⁷ II. 513. o.

⁵⁸ I. 81. o.

⁵⁹ I. 457-8. o.

⁶⁰ II. 5. o.

⁶¹ I. 74. o.

⁶² II. 331. o.

⁶³ II. 485. o.

⁶⁴ II. 332. o.

⁶⁵ A „leghibásabb rend elsőséget érdemel a teljes rendhiány felett.” I. 45. o.

⁶⁶ „Az emberi természet tökéletes szabadságot el nem bír, vagy hogy a tökéletes rend elnyomáshoz vezet és minden életet elől: nem ép oly haszontalan fáradság-e ez, mint ha a chemikus azon következtésekről elmélkednék, melyekhez az vezetne, ha levegőnk csak oxigénből vagy csak azokból állna?” Gondolatok. I. 186. és II. 297. o.

⁶⁷ II. 119. o.

⁶⁸ II. 323. o.

⁶⁹ II. 520. o.

szükségképp vezetni”.⁷⁰ Ez az ellentmondás talán nem is civilizációhoz (polgárosodáshoz) kötött, mivel a keresztény civilizációban is egyszerre volt meg az egyéni szabadság iránti és az erős állam iránti vágy.⁷¹ Ezek hatnak-e a modern civilizációban is.⁷²

Ennek az ellentmondásnak egyik folyománya egyéni szabadság és központosítás szembenállása. Mindkettőt korlátozni kell,⁷³ de mindkettő igyekszik megváltoztatni az erőviszonyokat. Hasonlóképpen szembenállás van a központosítás szükségessége⁷⁴ és az autonómiák (az ellenállás lehetőségei) között. Minden elv egyedüli uralma – központosítás, szabadság, egyenlőség, stb. – vezethet rossz eredményre. Nem lehet eldönteni, hogy a központosított vagy a nem központosított államban nagyobb-e a szabadság. Azonban feltűnő, hogy a centristának nevezett Eötvös a központosítással kapcsolatosan Tocqueville kritikáját fogadta el.

„Franciaország példája leginkább fölvilágosíthat a központosítás eredményeiről. Egy országban sem vontak el annyira minden eszközt az egyestől, mellyel az államhatalomnak ellenállhatna, mint Franciaországban. Lehetőleg nivelláltak minden társadalmi állást, semmivé tették a tartományok és községek autonómiáját, sőt új fölosztással a nép történeti emlékezeteit is meg akarták semmisíteni.

Sehol sincs az egyén inkább elszigetelt helyzetben, sehol sem annyira gyámoltalan az államhatalom irányában. Nemcsak a konvent és Napóleon uralma alatt szorították meg Franciaországban inkább, mint bárhol az egyén személyes szabadságát: a restauráció és Lajos Fülöp szelídebb uralkodása alatt is ugyanez az eset, s a december másodiki esemény leginkább bizonyítja, mennyire elő volt készítve a nép az egészen korlátlan uralkodásra; s mindamelllett egyetlen országot sem nevezhetünk, melyben 50 évnyi időszak alatt gyakrabban ellenszegültek volna az államhatalomnak, s ahol egy község, sőt gyakran abban is csak csekély töredék ellenállása annyiszor megbuktatta volna az államhatalmat; sőt az egész állam alkotmányát is megváltoztatta. Franciaország, mely a XVII. és XVIII. században a korlátlan uralom mintáországa volt, századunkban a forradalom mintafölde lett”.⁷⁵

A korábbi civilizációkban is voltak Eötvös szerint alapvető ellentmondások. Így a pápaság-császárság, egyház-állam harca; a tekintély (katolicizmus) és a szabad vizsgálódás (protestantizmus) dilemmája.

Látható, hogy a konfliktusokat okozó ellentétpárokból rendre felbukkan a szabadság. A szabadság és valami más állnak egymással szemben, és ez okozza a konfliktust és a változást. Hogy miért fontos a szabadság – ami egyszerre élvezet és problémaforrás –, arra meg sem próbál válaszolni Eötvös. Nem igyekszik megalapozni a szabadság fontosságát. Ugyanis a szabadság fontos, mindenki törekszik rá, és számtalan baj forrása: „az egyéni szabadság élvezete a legfőbb erkölcsi jó, s egyszersmind olyan, melytől egyéb erkölcsi és egyéni javak élvezete függ; az egyéni szabadságot pedig az államhatalom is veszélyeztetheti, és pedig mindennél inkább: mindenesetre az államhatalom ellen is védeni kell azt.”⁷⁶

IV. Az állam el nem mondott képe

Miközben az *Uralkodó eszmék* visszatérő állítása a felszámolhatatlan ellentmondások léte, amikkel együtt kell élni, mert megszüntetni vagy uralni nem lehet ezeket, megtalálható

⁷⁰ I. 388. o.

⁷¹ II. 518. o.

⁷² II. 519. o.

⁷³ I. 279. és II. 153. oldalak.

⁷⁴ II. 271. o.

⁷⁵ II. 327. o.

⁷⁶ II. 146. o.

benne a *Zeitgeist*a jellemző válsághangulat:⁷⁷ a régi, keresztény civilizáció (polgáriasodás) hanyatlik, és új küszöbén állunk, azt most kell megalkotni. Az állam pedig nem tudományos, hanem civilizációs termék.⁷⁸ A korábbi keresztény-középkori civilizációban a vallás az állam támasza volt,⁷⁹ ugyanakkor a „kereszténység a szabadság vallása”.⁸⁰ Mivel a kereszténység hanyatlik, a doktriner politika semmi jóra nem vezet, a francia forradalom következményei, elsősorban az individualizmus, miatt fönntarthatatlanok. Folytonos forrongást eredményez.⁸¹ Mi hát a teendő?

Nincs kész modell, amit csak alkalmazni kellene. Anglia sem az.⁸² Mások történetéből annyit tanulhatunk, hogy elkerüljük a hibáikat. Végig Franciaországról (az európai kontinensről⁸³) beszél, de a megoldásai Anglia⁸⁴ (az Egyesült Királyság) felé mutatnak. Pedig angol forrásra alig hivatkozik. A két, Eötvös szeme előtt lebegő példa – Anglia és Franciaország – közül az első a sikeres, míg a második a kudarcos. Láttuk, hogy „minden államra egyaránt illő államtudományt... bajos találni,”⁸⁵ az államtudomány csak alapelveket tud találni. Például azt, hogy az egyéni szabadság feltétele az állam,⁸⁶ de az állammal szemben védeni kell az egyént,⁸⁷ korlátozni kell az államot. A kerülendő francia modell a doktriner volta mellett káros alapelvekre épít: ez a népfelség elve, a korlátlan hatalom gyakorlat.⁸⁸ Míg az angol példa lényege a korlátozottság:⁸⁹ embereké és az államé egyaránt. A kudarcos francia forradalom⁹⁰ bajainak a forrása a korlátlanosság⁹¹ (népfelség elve), ugyanis az embert és államot korlátozni kell:⁹² az általános szavazati jog veszélye az, hogy az állam ekkor hajlamos korlátlanul mindenbe beleavatkozni.⁹³ „Absolut uralkodó, ki mindent tehet, a mit akar, s azt hiszi, hogy mindent akarhat, a mi eszébe jut: szörnyeteggé válik, akár egyes, akár többség legyen, akár Nérónak, akár conventnek.”⁹⁴ Sőt, az abszolutizmusban nagyobb a szabadság volt, mint a demokráciában.⁹⁵

Eötvös átvette Guizot-tól és Tocqueville-től azt az antik felfogást miszerint a demokrácia az ambíció kielégítésének lehetősége,⁹⁶ és ez a kor bajainak – szabadságellenes túlhatalom létrejötte és visszatérő forradalmak – forrása:⁹⁷ a „világot azon bajoktól

⁷⁷ II. 6. és 580. o.

„Maglehet, súlyos szenvedések állanak még előttünk ama nagy harcban, melyben a törvényes királyság és a cézárizmus, az alkotmányos egyeduradalom és a szám szerinti többségek kényúri hatalma, az amerikaihoz hasonló köztársaság és a fővárosok csöcselékuralma, melyben az, aminek jog az alapja és az, ami csak anyagi erőre támaszkodik, áll szemben egymással, a küzdelem kimenetele még sokáig bizonytalan maradhat.” II. 582. o.

⁷⁸ II. 394. o.

⁷⁹ II. 429. o.

⁸⁰ II. 433. o.

⁸¹ II. 520. o.

⁸² „Az angol alkotmányból vont tapasztalásokat viszonyainkra alkalmazni nem lehet.” I. 84. o.

⁸³ I. 37. o.

⁸⁴ I. 270. és II. 554. o.

⁸⁵ II. 574. o.

⁸⁶ „Az állam fönnállását az egyéni szabadság első szükséges biztosítékának kell tekinteni.” II. 159. o.

⁸⁷ II. 575. o.

⁸⁸ I. 87. o.

⁸⁹ I. 81-2.

⁹⁰ Ami átalakult társadalmi forradalommá, hogy „újja teremtsé az emberiséget” (I. 35. o.) ugyanis a politikai egyenlőség társadalmi egyenlőségtől függ. Ezért az egyenlőség követelése a szocializmus vagy kommunizmus utópiájához visz szükségszerűen. (I. 83-4. és 89. oldalak.)

⁹¹ II. 343-4. o.

⁹² I. 122. o.

⁹³ II. 349. o.

⁹⁴ Gondolatok. 9. o.

⁹⁵ I. 98. o.

⁹⁶ I. 269. o.

⁹⁷ II. 354. o.

megszabadítsuk, melyeket egyesek nagyravágyása okozott, milliók irigységét hívjuk fel küzdelemre. Ez az, a miben korunk demokráciájának nagy tévedése fekszik.”

Az állam ellentétek terepe: egyrészt ellentétes érdekcsoportok, osztályok élnek benne (Guizot), másrészt ellentétes eszmék léteznek, amelyek motiválják az embereket (von Stein). Ezek az ellentétek nem hibák, amiket fel lehet számolni, hanem politikai adottságok. Ebben a konfliktusos világban kell egy szabadságot védő és korlátozott államot apránként megalkotni, aminek az első lépése, hogy mindenkit érdekeltté kell tenni az alkotmány védelmében.⁹⁸

Ez az állam, a civilizációs termék azonban a gyakorlatban alakul ki, amihez idő kell, és nem elméleti alkotás.⁹⁹ Az állam próba-szerencse¹⁰⁰ tanulás révén jön létre lassan, nem terv¹⁰¹ vagy mintakövetés révén.¹⁰² Eötvös eszménye az állóvíz és a hanyatt-homlok rohanás közti politikai cselekvés.¹⁰³

A szabadságért indított mozgalom a szabadság veszét eredményezte Eötvös szeme láttára.¹⁰⁴ Mit rontottak el a franciák? Összekapcsolták a szabadság és egyenlőség eszméit. Az eredmény káosz vagy cézárizmus – a politikai lógony mozgása szerint. Az egyenlőség utáni velünk születettvágy¹⁰⁵ vezet diktatúrához (Napóleon, Cromwell, népfelség, kommunizmus).¹⁰⁶ Teljes egyenlőség ellentétes a szabadsággal, mivel korlátlan államot feltételez. Az általános választójog a korlátlan, mindenbe beleavatkozó hatalommal¹⁰⁷ és az egyéniség felszámolásával járt.¹⁰⁸ Az egyenlőség esetén mindenki egyenlően gyenge a központi kormánnyal szemben, az egyének elszigeteltek: ilyen az abszolutizmus és a demokrácia. Franciaország a 18. században a korlátlan uralom mintáországa volt, a 19. századra a forradalmak földje lett. Mindkét esetben az egyenlőség gyengévé teszi az egyént a hatalommal szemben, és felszámolja a szabadságát.

A francia forradalom korlátlanabbá tette az állam hatalmát,¹⁰⁹ és elszigetelte az egyéneket egymástól, akik gyengék a központosított állammal szemben.¹¹⁰ Utópiák szabadság

⁹⁸ I. 270. o. és II. 75. oldalak.

⁹⁹ „Feltarthatlanul halad az emberiség azon ösvényen, melyre múltja vezette, s egyeseknek hibái s fondorkodásai e hosszú fejlődésnek szükségét és végeredményeit nem változtathatják meg, de késleltethetik haladását, s pedig semmi által annyira, mint midőn a természetes kifejlődést mesterséges eszközök által siettetni igyekeznek.” Gondolatok. 157-8. o.

¹⁰⁰ II. 348. o.

¹⁰¹ II. 260. és 262. o.

¹⁰² II. 580. o.

¹⁰³ II. 398. o.

¹⁰⁴ I. 388. o.

¹⁰⁵ Gondolatok. 189. o.

¹⁰⁶ I. 93. o.

„La tyrannie populaire, la dictature militaire peuvent être des expédients d'un jour, non des gouvernements. Les institutions libres sont maintenant nécessaires à la paix sociale aussi bien qu'à la dignité des personnes; et le pouvoir, quel qu'il soit, républicain ou monarchique, n'a rien de mieux à faire que d'apprendre à s'en servir, car il n'a plus d'autre instrument ni d'autre appui.” Guizot, François: De la démocratie en France. Paris, Victor Masson, 1849. 122. o.

¹⁰⁷ „Ahol korlátlan hatalom létezik, ott az egyén szabadsága pusztá véletlen, és nem az alkotmány következménye, sőt az egyén személyes szabadsága azon mértékben fogy, melyben az alkotmány céljának megfelel, azaz: azon mértékben, melyben a kormányzó hatalom valósággal korlátlan. Miután pedig minden abszolutizmus annál erősebb, minél inkább nemcsak fizikai erőn, hanem a polgárok meggyőződésén is alapszik, s miután a zsarnokság csak ott lehet tökéletes, ahol becsület dolgának tartja az egyes, magát neki alávetni, ezen viszony pedig sehol sem létezik oly mértékben, mint ott, hol a kormányhatalom a felséges nép nevében gyakoroltatik: ez okoknál fogva a személyes szabadság sehol sem korlátoltabb, mint ily államokban. E tekintetben még a kelet despotiai birodalmi sem képeznek kivételt... de egyes despota sohasem bír mégis oly hatalommal alattvalóinak tetteit és szavait minden pillanatban ellenőrizni és a korona parancsait végrehajtani, aminőt a mindenütt jelenlevő és mindenható felséges nép az egyes polgár irányában gyakorolhat.” I. 208-9. o.

¹⁰⁸ I. 449. o.

¹⁰⁹ I. 434. o.

¹¹⁰ II. 387. o. Guizot-nak ezt az érvét Tocqueville fejtette ki nagy hatással Az amerikai demokrácia című könyvében.

ellenesek, mivel az egyéniség feláldozásával járnak.¹¹¹ Az egyenlőség állama, a tapasztalat szerint, hajlamos terjeszkedni és mindenbe beavatkozni, így felszámolva az egyén döntési szabadságát.¹¹²

A szabad és korlátozott állam egyszerre stabil és konfliktusos,¹¹³ és ez a haladás feltétele. A korlátozottság azonban nem gyengeség. A szabadság feltétele a rend¹¹⁴ és nem a gyenge állam.¹¹⁵ Az államot korlátozott, és így a szabadságot segítő intézmények mint a vallást, erkölcsöt¹¹⁶, és a történeti jogot¹¹⁷ és az egyházat¹¹⁸, a községeket az emancipatorikus mozgalmak a szabadság nevében igyekeznek felszámolni. A franciák hibája, hogy a régi civilizációból mindent összerontottak, pedig csak lassan szabad újjászervezni.¹¹⁹

Eötvös is a korban uralkodó módon, egyszerre vágyik a rendre és a haladásra, a szabadságra. Azonban ezt Franciaország nem tudta megoldani, míg Anglia igen.¹²⁰ És ez nyilvánvalóan nem a tudomány, vagy a pozitívizmus eredménye, hanem bölcs politikusok szerencsés döntéseie. A konfliktus egyszerre átok – Eötvös csakúgy, mint a politikai gondolkodók zöme a görögök óta, a harmóniát becsülte – és áldás, ugyanis a döntéseket kívánó konfliktus a haladás forrása, és nem pedig a tudomány vagy az ész. A harmónia tespedés,¹²¹ a konfliktus forrása pedig az ellentétes eszméink és érdekeink létezése.¹²² Eötvös ambivalens abban a kérdésben, hogy az eszmék vagy az érdekek irányítják-e a cselekvéseket, az *Uralkodó eszmékben* mindkettő mellett érvel, hol Guizot-nak, hol von Steinnek adva igazat. De semmiképpen nem abszolút idealista, aki szerint a Gondviselés minden emberi eseményt jótékonyan elrendez,¹²³ de nem is dialektikus idealista, mint Hegel vagy von Stein.¹²⁴ Szemben ez utóbbiakkal, nem látja, hogy a konfliktusok valamilyen szintézisben feloldódhatnak. A konfliktusok forrása ugyanis örök, az ember szabadságvágya és ambíciói. Ezek egyszerre az együttélés és a politika alapvető problémáinak, ugyanakkor a haladás forrásai is.¹²⁵ A konfliktus nem politikai hiba, hanem adottság, ezért együtt kell élni velük, nincs megoldás ezekre. Ez a szemlélet a retorika és kazuisztika cselekvéseméleti pluralizmusa és realizmusa.

¹¹¹ I. 102-5. o.

¹¹² Ezt később Jacob Leib Talmon bontotta ki a *The Origins of Totalitarian Democracy* című könyvében.

¹¹³ Ez lényegben Guizot eszménye: „La diversité des pouvoirs est également indispensable: à la conservation et à la liberté.” (Guizot 115. o.)

¹¹⁴ „A szabadságot megállapítani csak rend által lehet. Hisz végre a rend és szabadság ugyan azonosak” Gondolatok. 185. o.

¹¹⁵ Vö. „On a coutume aujourd’hui de chercher l’harmonie des pouvoirs et la garantie contre leurs excès dans leur faiblesse. On a peur de tous les pouvoirs. On s’applique à les énerver tous tour à tour, craignant qu’ils ne se détruisent mutuellement ou qu’ils n’empiètent sur la liberté.” (Guizot 116)

¹¹⁶ II. 76., 111., 221. és 400. oldalak.

¹¹⁷ II. 405-6.

¹¹⁸ II. 438. és 355. o.

¹¹⁹ II. 580-1. o.

¹²⁰ Qu’est-ce qui a fait la force et la fortune de la monarchie constitutionnelle en Angleterre ? Guizot 117. o.

¹²¹ II. 150-1. o.

¹²² II. 483. o.

¹²³ A kortársak közül ezt legélesebben a francia katolikus konzervatív Joseph de Maistre képviselte a lehatározottabban. (Vö. uő: *Szentpétervári beszélgetések. Századvég*, Budapest, 2021.)

¹²⁴ Die sozialistischen und kommunistischen Bewegungen seit der dritten französischen Revolution, Stuttgart 1848. Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsre Tage, 3 Bde. Leipzig 1850.

¹²⁵ I. 197., 435., 465. és 471. valamint II. 332., 506., 511. és 523. oldalak.